

Engelska KANALEN

Ett industriprojekt i Norrbotten

B– uppsats Historia

Institutionen för industriell ekonomi och samhällsvetenskap

Luleå tekniska universitet

Vt 2003

Handledare: Staffan Hansson

ULLA SUNDÉN

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. inledning.....	1
1.1 Syfte och frågeställning.....	1
1.2 Avgränsningar.....	1
1.3 Metod och material.....	2
2.engelska kanalen.....	2
2.1 Förslag om kanalbygge.....	3
2.2 Koncession för järnväg.....	3
2.3 Skogen viktigare än malmen för norrmännen	
4	
2.4 Kanal med sluttande plan.....	4
2.5 Ansöker om statsbidrag.....	5
2.6 Nedprutat statsbidrag.....	5
2.7 Leta nya finansiärer.....	6
2.8 Introducerades på London- börsen.....	6
2.9 Kanalens konstruktion.....	7
2.10 Motsättningar mellan ortsbor och arbetare	8
3. EDEFORSUPPRORET.....	9
3.1 Överfölls av arbetarna.....	9
3.2 Fortsatta bråk.....	10
3.3 Militär handräckning.....	10
3.4 Hårdare straff för kanalarbetarna.....	11
3.5 The Gellivare Company i konkurs.....	12
4. diskuterande analys.....	13
5. KÄLLFÖRTECKNING.....	14

Omslagsbild: Del av kanalen vid Bodforsen i Boden

Foto: Ulla Sundén

1. Inledning

Norrbottnens rikedomar har sedan århundraden lockat människor att nyttja dess skatter. Älven har alltid varit betydelsefull för de som sökt sin näring ur den. Med stora geografiska avstånd i väglöst land var älven en viktig transportled. Många brusande forsar har fått ge vika för den elkraft som vi idag har stort behov av. Genom århundradena har det kommit och gått människor med visioner och idéer om hur Norrbotten ska utvecklas. En av dessa idéer var att bygga en kanal förbi Ede och Hedens forsar i Luleälv för att underlätta malmtransporten mellan Gällivare och kusten. Redan på slutet av 1700- talet hade Hermelin en idé att kanalisera Luleälv men det stannade vid en tanke. När man sedan på 1860- talet återupptog hans idé om en kanal hade tekniken kommit en bra bit framåt. Järnväg hade börjat byggas på flera håll.

Mitten av 1800- talet var den tid när begreppet lönearbetare dök upp. Ibland rekryterades arbetskraft från andra delar av landet till orter där industrier startades. Det var inte alltid som ortsbefolkningen accepterade dessa nya inflyttade.

Jag har valt att skriva om Engelska kanalen för att jag tycker det är ett intressant industriprojekt. Arbetet med att för hand gräva en kanal i en tid av industriella innovationer och järnvägens intåg som transport- och kommunikationsmedel.

1.1 Syfte och frågeställning

Syftet med uppsatsen är att försöka beskriva grunden till ett stort norrbottniskt industriprojekt som aldrig blev färdigt. Jag vill även belysa de problem som uppstod under kanalbygget.

Arbetets frågeställningar:

- Varför satsade man på kanalen som transportled?
- Varför uppkom oroligheter under bygget?
- Vilka svårigheter stötte man på under projektets gång?

1.2 Avgränsningar

Jag har begränsat mitt arbete till att studera orsakerna till bygget av en kanal och varför man satsade på kanal istället för järnväg. Vilket förhållande ortsbefolkningen och kanalarbetarna hade till varandra och vad som var upphovet till oroligheterna i Edefors.

1.3 Metod och material

Jag har använt mig av historisk litteratur tidningsartiklar och arkivmaterial. Jag har besökt Norrbottens arkiv, länsstyrelsen i Luleå, lantmäteriet i Boden och Luleå, Bodens forskarförening samt varit i kontakt med föreningen Byakraft i Harads. Tidningsartiklarna från 1865 speglar tidsandan, bland annat vad man tyckte om arbetare som kom utifrån och brännvinets påverkan på människor. Böckerna jag främst använt mig av är "Gällivare-verken 1855-1882" av Alf W Axelsson och "Robert Schough en norrlandspionjär" av Boo von Malmborg. Axelssons bok har gett mig kunskap om Gällivare-verken och dess tillkomst samt förarbetet till kanalprojektet. Von Malmborgs bok om Robert Schough som gav mig ett porträtt av en man som tog ansvar och försökte ro projektet i land. Arkivmaterialet har bestått av handlingar som rörde Schoughs betänkande och Bergmans kalkyl över kanalbygget. Speciellt intressant var betänkandet som visade på hur kanalen var tänkt att byggas.

Studier om Engelska kanalen har tidigare bedrivits av enskilda personer, forskarföreningar och av historiestuderande. Det källmaterial som finns är relativt begränsat, förmodligen kan det finnas fler handlingar i England, där bolaget hade sitt säte.

Jag kommer i det följande kapitlet ge en bakgrund till kanalbygget, vilka som verkade för att projektet skulle genomföras samt de problem som uppstod. I kapitel tre kommer jag att behandla det uppror som uppstod under Edefors marknad. Avslutande kapitlet innehåller en diskuterande analys där jag behandlar resultatet av mitt arbete.

2. Engelska kanalen

Redan på 1600- talet hade intresset för Övre Norrlands malmrikedomar vaknat. Troligen hade samer känt till malmfyndigheterna långt tidigare, men att finna malm på sina ägor ansågs inte vara lyckat. I dessa trakter levde vidskepelse och tron på vittror och småfolk kvar. Malm började brytas och stora investeringar gjordes på olika bruk i Norrbottens län.¹ Men svårigheter med träkol som gav svag värme och transporten av malmen genom väglöst land gjorde att investeringarna många gånger ledde till konkurser. En annan bidragande orsak var att Gällivaremalmen hade hög järnhalt varför man var tvungen att blanda den med järnmalm från Mellansverige som innehöll lägre

¹ Wanler s.428

halter järn.²

2.1 Förslag om kanalbygge

Bergsrådet baron Samuel Gustav Hermelin var ägare till ett flertal bruk, gruvor och enorma landområden i Norrbotten. Han köpte 1797 den högmoderna sågen och hemmanet nr 10 vid Hedenfors. I en ansökan till bergskollegiet ville Hermelin uppföra en masugn på Heden bys ägor. Det blev inga anläggningar vid Heden på grund av att Luleälvens vattennivå kunde växla upptill cirka fyra meter vilket gjorde vattentillgången ojämn. Hermelin fick privilegium 1798 för en hytta i Selets bruk.³ Malmen som bearbetades i Selet kom från Gällivare malmfält. Den fraktades landvägen mellan Gällivare och Edefors. Sommartid transporterades malmen från Edefors efter älven på pråmar till Hedenfors. Den sista 1 _ milen gick transporten landvägen med hästskjuts till Selets bruk. I England hade man på 1760- talet börjat utveckla kanalbyggandet eftersom det var billigare att frakta gods på vatten än på land. Hermelin föreslog att man skulle bygga liknande kanaler förbi de svåra fallen vid Edefors och Heden. Men kriget mot Ryssland 1808- 1809 gjorde att Hermelin kom i ekonomiska svårigheter och kanalbygget stannade vid att bara vara en tanke.⁴

2.2 Koncession för järnväg

Efter Hermelins konkurs köptes Edefors först av brukspatron Siggardt Fredrik Fahlroth och sedan av brukspatron Per Juhlin. Hedenfors övertogs av överste Gustav Fredrik Klingstedt och därefter av finska kommerserådet Johan Kyntzell. Kung Karl XIV Johan köpte på 1820- talet Edefors, Hedenfors samt andra bruk och stora landområden i Norrbotten.⁵ Dessa kungliga egendomar och anläggningar kom att kallas Gällivare- verken. Kungen fick problem med sina omfattande egendomar.⁶ En anledning till detta var en alltför dyr administration beroende på att kungen inte hade tillräckligt kompetent personal. Ytterligare en bidragande orsak var höga transportkostnader på grund av samernas begränsade möjligheter att frakta större

² Hansson s.32

³ Norberg s.129

⁴ Wanler s.430

⁵ Norberg s.129, 151

⁶ Wanler s.432

mängder malm.⁷ Viktor Kjellberg var grosshandlare och disponent för Fredrikshalds sockerbruk i Norge. Särskilda privilegier för sockertillverkning i Norge hade gjort Kjellberg förmögen. När förmånerna upphörde sökte han sig intressantare objekt. Han köpte Gällivare-verken 1855 och lyckades få norska affärsbekanta med i affären. Kjellberg ville bygga en järnväg mellan Gällivare och Strömsund och lämnade in en ansökan till staten om koncession för järnvägen 1858. Järnvägen kostnadsberäknades till fem och en halv miljon riksmünt (rdr) men detta visade sig senare inte vara hållbart.⁸ Ansökan beviljades 1860 med förbehållet att arbetet skulle vara påbörjat före 1861 års utgång.⁹

2.3 Skogen viktigare än malmen för norrmännen

Pontus Kleman mäklare bosatt i London anses vara anstiftaren och mellanhanden när köpet av Gällivare- verken gjordes upp. Han fick en provision på 75 000 rdr för sin medverkan i Gällivareaffären och kom att bevaka objektet i decennier. De norska intressenterna var mer intresserade av skogen än av malmen och när skogsvinsterna dröjde minskade det norska intresset. Kjellberg och Kleman sökte då upp den engelska kapitalmarknaden för försäljning av Gällivare- verken till ett engelskt bolag. Bolaget The Gellivare Co Ltd kom aldrig i verksamhet, aktieteckningen gick dåligt och det var en stor investering i depressionen som rådde efter Krimkriget.¹⁰

2.4 Kanal med sluttande plan

År 1861 tillträdde S.P. Bergman som landshövding och han ville utveckla Lule älvdal.¹¹ Bergman hade tidigare varit verksam vid kanalbygge i Hälsingland och han blev en av de främsta att intressera sig för en kanal i Lule älv.¹² Officeren i Väg- och Vattenbyggnadskåren Robert Schough fick i uppdrag av landshövding Bergman att undersöka möjligheten till kanalbygge i älven.¹³ Schough hade tidigare fått i uppdrag

⁷ Hansson s.48

⁸ Ahlström s.194

⁹ Forsström s.45

¹⁰ Ahlström s.193

¹¹ Forsström s.45

¹² Axelsson 1964 s.87

¹³ Forsström s.46

att staka av en järnvägslinje från Gällivare till Storbacken vid Lule älv. Denna linje beräknades kosta drygt två och en halv miljon rdr.¹⁴I april 1861 bildades Gällivare Aktiebolag i vilket Kjellberg hade aktiemajoritet.¹⁵ När den koncessionerade järnvägen på grund av dålig ekonomi inte skulle komma tillstånd vände sig Gällivareverken till ortsbefolkningen för att förmå dem att återuppta Hermelins ide om en kanal. Man räknade med en ökning av trafiken efter Luleälven med en järnväg mellan Gällivare och Storbacken vid Luleälv. Tanken på att kringgå Hedenfors med järnväg skulle medföra dyra omlastningar varför man återupptog tanken på kanalbygge. Robert Schough fick 1861 i uppdrag att undersöka en kanalanläggning.¹⁶ Förslaget som Schough kom med var en järnväg från Gällivare till Norrviken vid Luleälv ovanför Harads därefter prämtransport på älven.¹⁷ Schough skickades till Ostpreussen för att studera en ny typ av kanalanläggning som användes i Elbing- Oberländscher- kanalen. Detta var en kanal med sluttande plan vilket var billigare än en med dyra slussanläggningar.¹⁸

2.5 Ansöker om statsbidrag

Robert Schough lämnade den sjuende augusti 1862 ett betänkande där han visade en kostnadskalkyl enligt vilken de totala kostnaderna för kanalerna med rörelsekostnad beräknades uppgå till en och en halv miljon rdr. Vid ett sammanträde i augusti 1862 enades man om att ansöka till Kungliga Majestät att föreslå nästa riksdag att staten skulle bygga och underhålla kanalerna mot att inkomsterna från kanalerna skulle tillfalla staten eller att ett anslag motsvarande kostnadskalkylens belopp till bolaget som byggde och underhöll kanalerna.¹⁹

2.6 Nedprutat statsbidrag

I september överlämnades handlingarna i ärendet till Kungliga Majestätet. Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen fick i uppdrag att granska och komma med yttrande om projektet. Enligt dem var det viktigaste kravet att ett lokalt bolag bildades som

¹⁴ Von Malmborg s.47

¹⁵ Axelsson 1964 s.100

¹⁶ Von Malmborg s.47

¹⁷ Robert Schoughs betänkande 6 augusti 1862

¹⁸ Von Malmborg s.47

¹⁹ Axelsson 1964 s.89

garanterade att kanalbygget verkställdes inom fastställd tid. Allmänheten uppmanades av Norrbottens Kuriren att teckna aktier i bolaget för att inte Gällivare Aktiebolag skulle bli för dominanta. Statsanslaget skulle garantera kanalens framtida underhåll och billiga trafikavgifter. Det var inte bara malmpråmar som var tänkta att trafikera kanalen utan även ångbåtstrafik med passagerare. Den tredje januari 1863 hade kanalbolaget uppnått aktieteckningen 500 000 rdr varav Gällivare aktiebolag tecknat sig för 250 000rdr. Norrbottens- Kuriren var positivt inställd till kanalprojektet. Man ansåg att kanalinkomsterna skulle öka med malmexporten men bekostnaden av järnvägsbygget nämndes inte. I stället framhölls de förändringar som skulle ske i Norrbotten:

”Man skulle kunna utnyttja de outtömliga malmtillgångarna, få till stånd en rationell skogsvård, ge impulser till bosättning, nyodling och förbättring av jordbruket samt arbete åt bygdens folk. Kanalen borde bli den stamled, varifrån den enskilda företagsamheten sedan skulle skjuta ut sina förgreningar.”²⁰

Den 16 januari 1863 bildades Luleå Kanalaktiebolag med ett tecknat belopp på 500 000 rdr. Statsbidrag nedprutat från en miljon till 852 000 rdr utan återbetalningsskyldighet skulle lämnas till det bolag som byggde kanalerna. För att bidraget skulle utgå krävdes att kanalbolaget byggde järnvägen mellan Gällivare och Norrvik detta för att riksdagen ville undvika att Gällivare bolaget drog järnvägen till en norsk hamn.²¹

2.7 Leta nya finansiärer

När ortsbefolkningen fick höra om det sänkta bidraget och krav på järnvägsbygge svängde opinionen för kanalisering. De lokala intressenterna var ovilliga att bekosta en järnvägslinje. Det uppstod en spricka mellan lokala instanserna och Gällivare- bolaget vilket ledde till att Luleå Kanal AB upplöstes. Gällivare Aktiebolag var nu tvingade att söka andra finansiärer för att kunna öka aktiekapitalet.²² Kjellberg sökte sig till Kleman i London som hade goda förbindelser med engelska storbolag. The Gellivare Company Limited registrerades 1864. Den här gången gick det lättare att få med sig engelsmännen mycket beroende på nyheten om bessemerprocessen och att man trodde att företaget var statsfinansierat när det egentligen var ett bidrag man erhöll. Kjellberg hade förskönat framställningen av bolagets rikedomar på malm och skog samt i

²⁰ Axelsson 1964 s 95

²¹ ibid s.90-95

²² Axelsson 1964 s.100

förtäckta ordalag utlovat statliga pengar.²³

2.8 Introducerades på London- börsen

Kjellberg hade tidigare tagit lån på Londons kreditmarknad för att betala kontantinsatsen när han köpte in de norska aktieägarnas andelar, men norrmännen hade som säkerhet inteckningar för sina återstående fordringar. Dessa lån var en tung ekonomisk börda för Gällivare Aktiebolag.²⁴ Kjellberg lyckades efter en förskönad kampanj i England få ihop ett aktiekapital på 500 000£ varav hälften ägdes av Kjellberg och Kleman.²⁵ Den 25 februari 1864 inregistrerades bolaget som fick ett gott mottagande i den engelska pressen och introducerades på London- börsen genom bankfirman London Financial Association.²⁶

2.9 Kanalens konstruktion

Planeringsarbeten vid Heden och Edefors startade hösten 1864 och på våren 1865 efter tjällossningen började grävandet av den i folkmun kallade ”Engelska kanalen”. Arbetet utfördes under ledning av Robert Schough.²⁷ Meningen var att när pråmen kom efter älven från Edefors till Laforsudden skulle den där passera genom en bestämmande sluss. När pråmen åkte in i slussen stängdes bakre porten. Vattnet i kanalen var lägre än i älven och för att få samma nivå släpptes vatten ut i kanalen. När vattenytan i slussen hade nått den nivå som rådde i kanalen kunde pråmen fortsätta nedåt. Kanalens bredd skulle endast vara 20 cm bredare än själva pråmen. I Hedsvedjan grävdes en mötesplats för att pråmarna skulle kunna mötas. När pråmen sedan kom till Råbäcken som var slutet av kanalen fanns där på botten av kanalen en vagn i vilken pråmen hakade fast. Vagnen skulle sedan dra pråmen på en räls upp för en liten sluttning och sedan cirka 500 m nedför en lutning innan pråmen mötte älven. Det turbinhjul som var tänkt till att driva hissanordningen av vagnarna skulle få kraft från vattnet som släpptes ut i Laforsudden. Vattnet leddes vid det lutande planet in i en kulvert som sedan som drev hjulet. Den vagn med pråm som for nedför sluttningen skulle dra upp en tom vagn på ett parallellt spår. Väl nere i älven igen hakade pråmen

²³ Wanler s.433

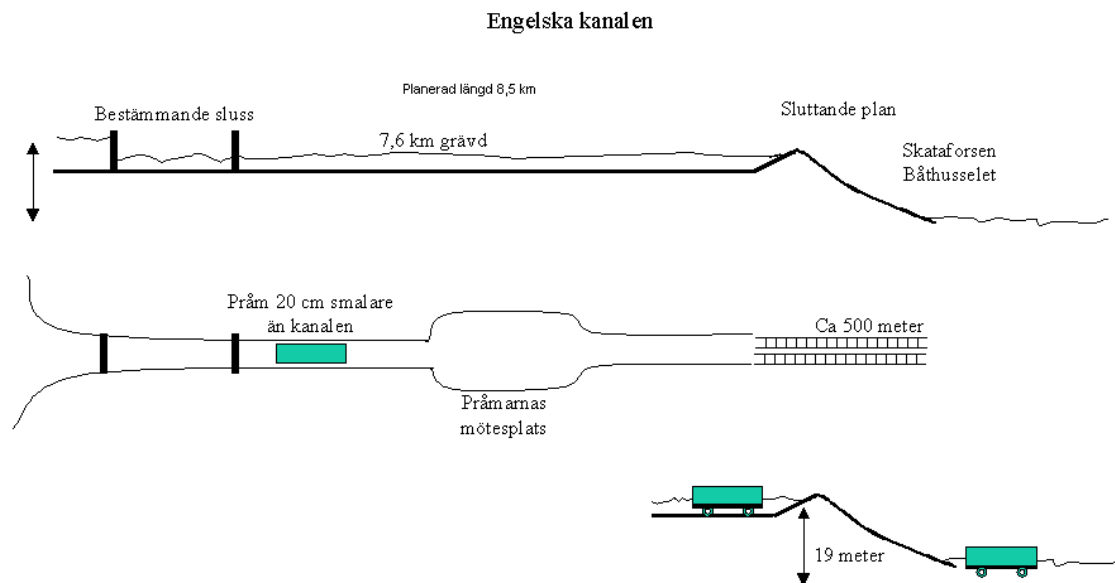
²⁴ Axelsson 1964 s.99

²⁵ Ahlström s.195

²⁶ Axelsson 1964 s.176

²⁷ Axelsson 1966 s.5

av från vagnen och bogserades mot Luleå. Höjdskillnaden mellan Laforsudden och Skataforsen är ungefär 19 m. Kanalen mellan Laforsudden och Råbäcken var tänkt att bli 8,5 km men slutade vid 7,6 km.²⁸

Figur 1. Fritt avritad från Björn Fredriksson skiss²⁹

2.10 Motsättningar mellan Ortsbor och arbetare

I en kalkyl från den 2 december 1862 undertecknad av bland annat landshövding Bergman står dessa rader:

”Arbetet bör utföras med folk från andra orter, hvilka upphämtas på våren och återsändes på hösten, hvarigenom arbetskrafterna icke skulle ryckas från jordbruket i orten eller arbetslönerna oskäligt uppstegas.”³⁰

Arbetarna lockades till Norrbotten med goda framtidsutsikter genom annonser i mellansvenska tidningar. En del av de som kom var drivna av fattigdom och andra kom med äventyr i blodet. Arbete på lång sikt utlovades samt bra lön och mark åt

²⁸ Fredriksson muntlig källa

²⁹ Fredriksson, Källa: *Konstruktionsritning* Läns museets arkiv, Luleå Diare nr 592:1

³⁰ Bergman *Kalkyl öfver inkomster och omkostnader*

arrendatorer eller nybyggare. Tyvärr blev verkligheten ofta allt annat än de hade hoppats på.³¹ Gällivare-bolagets likviditet var ansträngd vilket till viss del berodde på att de svenska säljarna använde bolagets aktier för aktiespekulationer på Londonbörsen. Eftersom aktierna inte gick att sälja kunde inte aktieinbetalningarna fullgöras, bolagets aktiekapital begränsades.³² Lönerna betalades mycket oregelbundet ut från riksgäldskontoret från det av staten tidigare beviljade anslaget.³³

3. Edeforsupproret

Edefors marknad var en stor händelse som, efterlängtd av både bofasta och tillresta, inträffade under en helg i slutet av juli varje år. Då sökte sig kringresande knallar och tingel- tangelsällskap samt handelsmän, främst från Luleå, till Edefors. Marknaden var för några dagar ett avbrott i den bofasta befolkningens vardag. Då fick de höra nyheter och skvaller från när och fjärran samt fick tillgång till varor de annars inte hade tillgång till. Till marknaden kom även en del personer som öppnade lönnkrogar där brännvinet flödade.³⁴ Arbetarna var illa sedda av ortsbefolkningen och hade svårt att få kredit hos handlarna. Kanalarbetarna bodde tillsammans i brädbaracker isolerade från övriga samhället. Duktiga arbetare uppskattades men bråkstakar och fyllerister hade man inget medlidande med, de avskedades. Arbetsledare stod i ständig kontakt med ordningsmakten för att snabbt få dem dömda. De halvsvältande kanalarbetarna var maktlösa mot myndigheter och bolagschefer.³⁵

3.1 Överfölls av arbetarna

På marknaden 1865 inträffade en händelse som än i dag lever kvar i bygden. Torsdagen gick allt lugnt till väga. Nästa dag blev däremot inte lugn för tillförordnade kronolänsmannen J S Jakobsson, som ersatte ordinarie kronolänsmannen H O Öhman under marknaden. Domstolsvittnet Anders Larsson från Falun berättade i rättegången

³¹ Axelsson 1966 s5

³² Axelsson 1964 s.177

³³ Axelsson 1966 s5

³⁴ Axelsson 1966 s5

³⁵ Wanler s.436

att upproret börjat med slagsmål bakom garvare Rutbergs marknadsstånd. Därefter började arbetarna att bakifrån kasta in stenar samt stöta i väggarna på standet så att buteljer och glas föll ned från bänkarna. Rutberg överfölls av kanalarbetarna med hugg och slag när han gick ut för att be dem lugna sig. Han tvingades retirera in i sitt marknadsstånd där även hans hustru och gesäll befann sig men arbetarna började kasta in stenar och plankstycken i standet. Larsson berättade vidare:

”Då lossade Rutberg skott, varefter kanalarbetarna skingrades så att Rutberg kunde komma ut från sitt stand och som han utkom överfölls han av en mängd arbetare med slag av stenar och plankstycken. Ingen vågade komma Rutberg till hjälp utan jag trodde att han skulle bli ihjälslagen. Inom cirka två minuter fick jag se Rutberg komma springande med sönderriven skjorta och utan mössa, förföljd av en mängd kanalarbetare tog han sin tillflykt till handlanden Lindgrens marknadsstånd och i denna villervalla visste arbetarna icke varest Rutberg befanns, men de sökte honom skulle de dräpa honom och se hans hjärteblod.”³⁶

3.2 Fortsatta bråk

Trots att kronolänsmannen Jakobsson sympatiserade med ortsbefolkningen, undgick han inte att omnämna, i en rapport vid Överluleå häradsrätt, att flera fönster blev inslagna på arbetarnas kaserner som låg i närheten av marknaden och att det var norrbottningarna som var de skyldiga. Mellan klockan tolv natten till lördagen och fram till elva dagen efter förekom inga slagsmål, däremot ”*oljud, hotelser och stölder ur stånden.*”³⁷ Bråken fortsatte under dagen, stenkastning förekom samt slag av cirka sex alnar långa störrar. Dessa störrar förorsakade ett större blodflöde på både arbetare och besökare. Stenkastningen orsakade skador på såväl människor som materiel och stölder förekom i stånden. En del av marknadsbesökarna kastades i älven.³⁸

3.3 Militär handräckning

På marknadens tredje dag samlades berusade kanalarbetare för att slå ihjäl alla norrbottningar som denna dag besökte marknaden. Med järnborrar, störrar, stenkastning samt hotelser attackerades marknadsbesökarna. På eftermiddagen lugnade det ned sig och arbetarna gick till sina intilliggande kaserner. Förbipasserande

³⁶ Axelsson 1966 s.6-8

³⁷ Axelsson 1966 s.6-8

³⁸ ibid

norrbottningar kastade in stenar i barackerna vilket ledde till att arbetarna rusade ut med järnborrar vilkas blad de försett med järnspikar. Besökarna slogs och stenades, flyende ned till Nedre Edefors där man drabbade samman på nytt. Tillförordnade kronolänsmannen Jakobsson blev hotad till livet när han försökte lugna hopen. Den lokala ordningsmakten hade vid exceptionella fall rätt att rekvirera militär handräckning. Söndagen den 24 juli anlände med ångbåt landsfiskalen i Överluleå C O Bergmark tillsammans med en militärstyrka. Omkring 20 man anhölls och av dessa blev tio häktade. Fem av de häktade fick straffarbete av vilka två var tjuvar som fick hårdaste straffen. En av de häktade kanalarbetarna Johan Petter Magnusson inlämnade en skriftlig förklaring där han ansåg att kanalarbetarna behandlades orättvist inför rätten:

”Huru är det väl möjligt att de här så kallade söderlänningarna kunna enskilt ställas under så hårt tilltal utan att några av den stora folkhop som bevistade markanden hava uppträtt såsom åklagare eller ock huru orimligt är det icke att ortens folkmängd som av kronobetjäningen härstädes bör vara till större delen känd icke har blivit åtalad oaktat flera intyg äro för handen som kunna ådagalägga att en liktydande lagöverträdelse begicks även från deras sida. Detta är vad jag till mitt sanna rättfärdiggörande har att säga.”³⁹

Domstolen tog ingen större notis om Magnussons inlaga däremot fäste man större avseende på den ursäkt för ortsbefolkningens uppträdande som kronolänsmannen Öhman framförde:

”Då på lördagen några socknemän samlat sig att söka sätt en gräns för de djuriskt sinnade hoparnas tygellöshet och deras nattliga och dagliga orgier, torde det vara lika vågat att söka förtaga dessa från varje våldsamt uppförande som det är en sanning, att envar människa åstundar att värja sitt eget liv och gods särdeles då det är såsom här hotat inom ens eget land och område av främmande hopar uppdragande såsom det synes på ej den bästa jordmånen.”⁴⁰

3.4 Hårdare straff för kanalarbetarna

Per Olof Holmbom en ortsbo som ställdes inför rätta för att ha slagit kanalarbetare med en stör fick en mildare dom. Han dömdes eftersom rätten ansåg att han inte borde gå straffri till 50 rdr i böter därför att det inte gick att utreda om han handlat i självförsvar.⁴¹ Av kanalarbetarna dömdes de fem värsta bråkmakarna till straffarbete.

³⁹ ibid s.10

⁴⁰ Axelsson 1966 s.10

⁴¹ ibid s.11

De hårdaste straffen fick de två som stulit hängslen, band m m till ett värde av 191,84 rdr, vilket gav drygt ett års straffarbete.⁴² Norrbottens Kuriren skriver den 27 juli om brännvinet som en mordbrännerska som orsakar många olyckor i fäderneslandet. Trots sin bevisade gästfrihet uppträder norrbottningen ganska ogillande inför främlingar synnerhet av den arbetande klassen. Nykomlingarna klagade över att det var nästan omöjligt att få köpa mjölk hos välförsedda bönder. Detta retade de *”i och för sig själva förvildade äventyrare”*⁴³ som var av den åsikten att *”den enes skilling är lika god som den andres.”*⁴⁴ De arbetare som fick anställning vid kanalen hade uppvisat frejdebetyg, vilket var speciella prästatter om gott anseende.⁴⁵ Fiskalen Bergmark lämnade en rapport om oroligheterna vid marknaden där han skrev att de flesta av arbetarna som deltog i våldsamheterna hade nyligen anlant till orten från södra Sverige och var därmed främmande både för varandra och för ortens folk. Våldsamheterna utövades i början i grupper till stor del på grund av ofog och lättretlighet inte av hat eller ondska till någon viss person. Men ju mer brännvin som förtärdes på lönnkrogarna desto hetare blev känslorna.⁴⁶ Även i Heden i september samma år drabbade bybor och arbetare samman. Militär tillkallades även till Heden och de stannade tills månadsskiftet.⁴⁷ Robert Schough fick lugna modern till platschefen i Edefors Lars Berg att sonen inte kommit till skada vid bråken. Kanalarbetarnas uppror riktade sig inte mot arbetsledningen utan mot lokalbefolkningen som var vrång och småaktig mot sörlänningar upplyste Schough modern.⁴⁸

3.5 The Gellivare Company i konkurs

Victor Kjellbergs insolvens hade avslöjats redan i maj 1864 i och med första aktieinbetalningen. Bolaget var redan från början hänvisat till upplåning för att kunna finansiera verksamheten. The Gellivare Companys svaga ekonomi blev snart uppenbar på börsen vilket ledde till att aktier noterades mycket lågt. Kjellberg och Kleman hade

⁴² Wanler s.436

⁴³ Norrbottes Kuriren 27 juli, 1865

⁴⁴ ibid

⁴⁵ Norrbottens Kuriren 3 augusti, 1865

⁴⁶ Norrbottens Kuriren 10 augusti, 1865

⁴⁷ Wanler s.437

⁴⁸ Von Malmborg s.50

tecknat sig för mer än halva aktiebeloppet utan att ha tillräckligt kapital.⁴⁹ I december 1865 fick Schough meddelande om att pengarna var slut, men han inte var beredd att avsluta ett statsunderstött arbete. Han bad företaget om att få fortsätta arbetet i mindre skala. Bolaget gick med på Schoughs önskemål och arbetet fortsatte med 618 man mot närmare 1500 man när de var som mest. Schough hade planerat en resa till England våren 1866 men direktionen ville inte träffa honom.⁵⁰ Utbetalningarna från London till kanalarbetena upphörde under år 1866. Engelska direktionen tog i november samma år upp förhandlingar med svenska regeringen om ett svenskt statsbidrag för att kunna fullfölja arbetet. Svenska staten ansåg sig redan ha uppfyllt sina förpliktelser, sista försöket att få svenskt bidrag förblev obesvarat. När både pengar och proviant tog slut slutade arbetarna att arbeta, Engelska kanalen blev aldrig färdig. Schough gav Kjellberg ett nytt kostnadsförslag på en järnväg mellan Gällivare och Norrvik vid Luleälv men The Gellivare Company gick i konkurs 1867.⁵¹ Vid upproren under Edefors marknad var det första gången i Norrland som militärstyrka användes mot arbetare.⁵² Engelska kanalen är sedan 1989 byggnadsminnesförklarad.⁵³ Idag kan man se delar av kanalen i Edefors och i Trångfors. När kanalarbetarna lade ner arbetet hade man hunnit till hängbron i Bodforsen.

4. avslutande diskussion

Att satsa på en kanal när järnvägen var på frammarsch verkar inte riktigt logiskt, sett med dagens ögon. Men i Norrbotten på 1860- talet var älven en transportled som folk använt i alla tider. Järnväg var däremot något nytt och oprövat som man inte visste om den skulle hålla i längden. Detta kan ha varit en av orsakerna till att man satsade på ett kanalbygge. Det som också talade för kanalbygge var en billigare typ av kanalkonstruktion och möjlighet till passagerartrafik. Landshövding Bergmans intresse och tidigare kunskap i kanalbygge hade, tror jag, stor betydelse vid diskussioner om en kanal med lokala intressenter. Kjellberg och Kleman däremot var mer intresserade av att öka sin personliga förmögenhet än företagets, deras agerande med

⁴⁹ Axelsson 1964 s.177

⁵⁰ Von Malmborg s.50

⁵¹ Axelsson 1964 s.178

⁵² Axelsson 1966 s 11

⁵³ Länsstyrelsen, Norrbottens län

aktiespekulationer och köp utan teckning bidrog till bolagets likviditetsproblem. Robert Schough försökte med minskad arbetsstyrka hålla igång kanalbygget. Detta visar, tycker jag, att han tog ansvar och gjorde allt han kunde för att rädda projektet. Min syn på engelsmännens roll i projektet är att de höll en låg profil, mer eller mindre lurade in i affären av Kjellberg. De hade ingen, här framkommen, anknytning till Sverige och framför allt inte till Norrbotten.

Ortsbornas avoghet mot kanalarbetarna gjorde det svårt för dem att integreras i samhället. Svårigheten att få kredit hos bönder och handlare fick nog en och annan av arbetarna att känna hat gentemot lokalbefolkningen. Lönnkrogarna, dit arbetarna gick för att kanske döva hunger och vantrivsel med brännvin, bidrog till att öka spänningarna. Edefors marknad var ett tillfälle när arbetare och omkringboende möttes och längre tids hat och frustration över den situation man som hitkommen arbetare hamnat i kom upp till ytan. Denna ofrivilliga isolering, ogina allmänhet och bolagets bristande intresse i hur arbetarna hade det ser jag som en bidragande orsak till att bråk uppstod. Det var lättare efteråt att skylla bråken på kanalarbetarna, de var främlingar som man inte visste något om. Att de marknadsbesökare som ställdes inför rätta fick mildare domar än de sörlänningar som arbetade vid kanalen visar, anser jag, på den syn som myndighetsutövarna hade på dessa arbetare. Det var säkert både en och annan av norrbottningarna som var minst lika skyldig.

Engelska kanalen var ett stort industriprojekt i Norrbotten. Vad som hände med arbetarna som var med och grävde kanalen är svårt att veta, några blev kanske rallare och byggde stambanan andra återvände söderut och några kanske stannade kvar på orten.

5. Källförteckning

Otryckta källor:

Bergman, S P, *Kalkyl öfver inkomster och omkostnader för transportens bedrivande å Luleå elf från hafskusten till Storbacken medelst begagnande af de föreslagna Kanalerne förbi Hedens- och Edeforssar*. Luleå 2 december, 1862. Norrbottens Arkiv, Luleå

Schough, Robert, *Betänkade öfver föreslagen Kanalisering af Lule elf!* Piteå 6 augusti, 1862. Norrbottens Arkiv, Luleå

Internet:

Länsstyrelsen: <http://www.bd.lst.se/livsmiljo/kultur/synliga/boden.pdf>, (2003-06-05)
utskrift hos författaren

Tidningar:

Norrbottnens Kuriren (27 juli, 1865)

Norrbottnens Kuriren (3 augusti, 1865)

Norrbottnens Kuriren (10 augusti, 1865)

Litteratur:

Ahlström, Gunnar *De mörka bergen*, Stockholm 1966

Axelsson, Alf W *Gällivare- verken 1855- 1882*, Norrbottens museum , Luleå 1964

Axelsson, Alf W *Edeforsupproret 1865*, Särtryck ur Norrbotten 1966, Norrbottens museum

Forsström, Gösta *Malmberget*, Norrbottens museum, 1973

Hansson, Staffan *Norrbottnisk gruv- och järnhantering under 300 år*, Luleå 1981

Norberg, P *Forna tiders järnbruk i Norr- och Västerbotten*, Stockholm 1957

Wanler, Eva *Bodens kommun, Från forntid till nutid*, Boden 1980

Von Malmberg, Boo *Robert Schough en norrlandspionjär*, Stockholm 1976

Muntlig källa:

Fredriksson, Björn Bodens forskarförening. Intervju 2003-04-29